

Rimantas Balsys – daktaras, Klaipėdos universiteto Baltų filologijos katedros profesorius.
Moksliniai interesai: etnologija, mitologija, folkloristika.
Adresas: Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda.
El. paštas: rimantas.balsys@ku.lt.

Rimantas Balsys: Ph. D., Professor at the Department of Baltic Linguistics of Klaipėda University.
Research interests: ethnology, mythology, folklore.
Address (office): Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda.
E-mail: rimantas.balsys@ku.lt.

Rimantas Balsys

PAGONIŠKIEJI LIETUVIŲ IR PRŪSŲ AUKOJIMAI PRIE VANDENS IR PER VANDENĮ

Anotacija

Šiame straipsnyje analizuojamas XVI–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose fiksuotas aukojimo pagoniškiems lietuvių ir prūsų dievams būdas – aukojimas prie vandens ir per vandenį. Iš viso žinoma vos dešimt tokio tipo aprašų. Aptariamąjį aukojimo būdą praktikavo ir lietuvių, ir prūsų gentys. Taip pat pažymėtina, kad prie vandens ir per vandenį buvo aukojama ne kuriam nors vienam, o skirtingiems dievams; įvairuoja aukos turinys; aukojant siekiama pačių įvairiausių tikslų. **PAGRINDINIAI ŽODŽIAI:** aukojimai, vanduo, dievai, pagonybė.

Abstract

This article examines a specific kind of sacrifice to the pagan Lithuanian and Prussian gods recorded in the written sources of the 16th and 17th centuries, sacrifices made in and by water. There is a total of just ten such records known. Both Lithuanian and Prussian tribes practiced this kind of sacrifice. It is noteworthy that sacrifices involving water were not made to a single deity, but rather to several different gods; that the kind of sacrifice varied and that the most diverse sorts of intentions were pursued in making the sacrifice.

KEY WORDS: sacrifices, water, goods, paganism.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v18i0.1236>

Ankstesniuose straipsniuose jau pažymėta, kad rašytinių šaltinių apie pagoniškąją lietuvių ir prūsų religiją analizė leidžia išskirti bent kelis aukos perdavimo dievams, mirusiems protėviams būdus: 1) libacija (aukojimas nuliejant); 2) sudeginant; 3) įmetant į vandenį (jūrą, upę, ežerą); 4) užkasant į žemę (mėšlą); 5) paliekant aukvietėje, šventvietėje (po medžiu, jaujoje, pirtyje, palaidojimo

vietoje, ant akmens); 6) numetant, išbarstant (po laukus, po stalu, pastatuose ar jų kertėse); 7) atiduodant vilkams (šunims); 8) suvartojant apeigos dalyviams; 9) įkeliant į medį. Neretai vieno aukojimo ritualo metu pasinaudojama ne vienu, o keliais iš čia paminėtųjų būdais¹.

Šiame straipsnyje pagrindinį dėmesį skirsime aukojimo prie vandens ir aukojimo per vandenį (įmetant į vandenį, nuskandinant) analizei. Toks aukojimo būdas iš pirmo žvilgsnio galėtų būti savaime suprantamas jau vien dėl to, kad lietuvių ir prūsų gentys, remiantis X–XIII a. rašytinių šaltinių informacija, gerbė ir saugojo „skaidrius vandenis“, kuriuos, jų manymu, krikščionių lankymas suteršia², XVI–XVII a. rašytinių šaltinių duomenimis, garbino nemenką būrį vandens dievybių, kita tiek iš XIX–XX a. užrašytos tautosakos žinoma vandens dvasių, vandens telkinių šeimininkų, kurie taip pat nuolat ar tik tam tikru metu reikalauja aukų³. Tačiau ar tikrai aukojimas prie vandens telkinių, aukos panardinimas vandenin visada yra susiję tik su vandens (kaip sakralaus objekto), vandens dievybių ir mitinių būtybių garbinimu⁴?

Tad pagrindinis šio straipsnio tikslas ir yra nustatyti, kam ir koku tikslu aukojama prie vandens / auką (tam tikrą jos dalį) įmetant į vandenį, nuskandinant; įvertinti aukojimo tikslų, aukojimo būdo, vietos ir pačios aukos turinio koreliaciją; palyginti, kuo toks aukojimo būdas savo siekais, adresatu, ritualo eiga skiriasi nuo kitų žinomų ir sankcionuotų to paties laikotarpio aukojimo būdų.

Studijoje apie mitinį vandens įprasminimą lietuvių saktėse, padavimuose ir tikėjimuose Lina Būgienė yra pažymėjusi, jog duomenų apie su vandeniu susijusias senąsias baltų religines apeigas yra nedaug⁵. Dar mažiau informacijos apie aukojimus prie vandens ar į vandenį. Iš viso XVI–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose

¹ Žr.: Balsys R. Pagoniškieji lietuvių ir prūsų aukojimai. *Gimtasai kraštas. Praeities ir dabarties kultūros metraštis*, nr. 8. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2015, 6; Balsys R. Ožys baltų pasaulėjautoje: nuo aukos aukščiausiems dievams iki velnio gyvulio. *Gimtasai kraštas. Praeities ir dabarties kultūros metraštis*, nr. 7. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2014, 38–47.

² Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 190–191, 201–203, 225. Dar žr.: Beresnevičius G. *Lietuvių religija ir mitologija. Sisteminė studija*. Vilnius: Tyto alba, 2004, 239–240.

³ Plačiau žr.: Balsys R. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, 278–312.

⁴ Zenonas Slaviūnas dar XX a. viduryje bene pirmasis pamėgino suklasifikuoti įvairias vandens „kulto“ apraiškas. Jo nuomone, „pagal folklorinę ir senų raštų medžiagą, upių bei vandens gerbimas reiškėsi: 1) jo grynumo išlaikymu; draudimu jį teršti, 2) aukų aukojimu, 3) tikėjimu, jog vandenyje gyvena dvasios ir dievai ir 4) tikėjimu magine vandens reikšme“ (žr.: Slaviūnas Z. *Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. Senoji lietuviška knyga: pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti*. Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947, 176).

⁵ Būgienė L. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių saktėse, padavimuose, tikėjimuose. *Tautosakos darbai XI (XVIII)*, 1999, 14.

užfiksuota vos dešimt tokio aukojimo pavyzdžių⁶: du – Luko Davido kronikoje, trys – Vilniaus jėzuitų metinėse ataskaitose, po vieną aukojimo ritualą perteikia Motiejus Strijkovskis ir Lenkijos jėzuitų istorija. Iš dalies prie šio tipo aukojimų galėtume priskirti ir dar tris aprašus – Jono Lasickio pavaizduotą aukojimą paežerėje dievui Kirniui, iš M. Strijkovskio žinomą aukojimą lietaus dievui *Lituwanis* bei aukas, skirtas jūrininkų dievui Bardaičiui (*Bardoayts, Bardoaiths, Bardoayths, Gordoatayts, Bardoatayts, Bardotays, Bartoatais, Perdoytus*), pirmą kartą paminėtas „Sūduvių knygelėje“. Išvardytieji šaltiniai informacijos požiūriu skirtingos kiekybės ir kokybės. Daugeliu atveju duomenys gana fragmentiški, iš jų sunku nustatyti, kaip iš tikrųjų buvo atliekamas aukojimo ritualas, kam jis skirtas (neįvardyta dievybė, dievybė įvardyta eufemizmu, nėra aišku, ar auka dievams pavedama per vandenį, ar prie vandens telkinio tik atliekamas aukojimo ritualas).

Informatyviausiu laikytinas L. Davido kronikoje perteiktas tekstas apie prūsų atliktus aukojimus Sembos pusiasalyje prie jūros 1520 ir 1531 m. Karo su Lenkija metu iškilus grėsmei, kad į krantą gali išsilaipinti priešo desantas, laisvasis valstietis Valtinas Suplitas (*Valtin Sopplet, Valtin Supplett, Valtin Supplet, Valtin Supplitt, Valtin Sopplit*), „kuris buvo tikras vaidila (*Waideler*), apsiskelbė žinąs būdą, kaip sulaikyti priešus, <...> jei jis turėtų tam vyresnybės leidimą ir gautų iš valstiečių pagalbos ir pritarimą...“⁷. Per pasiuntinius gavęs palankų kunigaikščio atsakymą, Valtinas Suplitas imasi organizuoti aukojimo apeigas. Tuo tikslu į pajūrį prie Rantavos⁸, Valtino Suplito paliepimu, atgabenamas juodas jautis ir dvi statinės gero alaus. Vaidila (*Waideler*) „pats paskerdė jautį, jį perpjovė, išėmė vidurius ir, papjautą jautį sukapojęs į gabalus, kaulus ir vidurius sudegino, o visą mėsą sudėjo į katilą su verdančiu gerai pasūdytu vandeniu“. L. Davidas dar pažymi, kad aukotojas visą tą laiką „rankomis ir kojomis darė visokiausius keistus judesius, drauge kalbėdamas ypatingą prūsišką maldą savo dievams“⁹. Aukojimo ritualas baigiamas visų dalyvaujančiųjų vyrų (moterų čia negalėjo būti) vaišėmis, kurių metu viskas (mėsa ir alus) suvartojama. Taip auka apeigos dalyvių pasidalijama su dievais (dievų dalis sudeginama, apeigos dalyvių – suvalgoma). Aukojimo rezultatas, L. Davido liudijimu, buvo pasiektas – priešai į Sembos pajūrį neišsilaipino, nes šis jiems pasirodęs „keistai ir stebuklingai“, jūreiviai „nebu-

⁶ Čia turimi omenyje tik pirminiai šaltiniai. Perrašai neskaičiuojami.

⁷ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 288.

⁸ Vytauto Šilo ir Henriko Samboros liudijimu, aukojimo apeigos vyko apie pusantro kilometro nuo Rantavos, kur Alka įteka į jūrą (žr.: Šilas V., Sambora H. *Mažosios Lietuvos kultūros pėdsakai Kaliningrado srityje*. Vilnius: Mintis, 1990, 367–368).

⁹ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 288.

vo nieko baisesnio matę¹⁰. Po šio sėkmingai atlikto aukojimo Valtinas Suplitas Sembos žmonių kurį laiką buvo labai gerbiamas, tačiau ilgainiui paaiškėjo, kad su priešo laivais vaidila nuo kranto nuvijo ir pagrindinį Sembos žvejų maisto šaltinį – žuvis: pakrantės valstiečiai „ar šešerius, ar septynerius metus negalėjo sugauti jokių žuvų“¹¹.

L. Davidas nurodo, jog kaltę dėl žuvų stygiaus pakrantėje prisiima Valtinas Suplitas, paskelbęs, „kad šie vargai ir nelaimės įvyko dėl apsirikimo; papjovęs jautį ir paaukojęs jį ant kranto dievams, jis viską nuvijo nuo kranto, taigi ne tik priešus, bet ir žuvis...“¹². Valstiečių paprašytas vaidila Valtinas Suplitas vėl nurodė, kas, kaip ir kur turi būti paruošta aukoti – juoda kiaulė ir dvi statinės alaus nugabentos į pajūrį prie Rantavos (*Rantau*); tuomet „šitą juodą, gerai nušertą riebią kiaulę, palydėdamas keistais judesiais, paskerdė, nusvilino, nuvalė ir puikiai paruošė. Paskui jis nupjovė kiaulės spenius <...> ir, ištaręs ar sumurmėjęs keletą žodžių, įmetė juos į jūrą. Prieš dėdamas kiaulės mėsą į didelį katilą, jis dar daugiau kalbėjo ir išdarinėjo visokius savo burtininkavimo judesius. Katile vanduo buvo pasūdytas ir užvirintas ant didelio laužo. Kai mėsa pakankamai išvirė, visi esantys turėjo valgyti ir išgerti alų“¹³. L. Davido liudijimu, apeigoje dalyvavo septyniasdešimt trys vyrai iš aštuonių aplinkinių kaimų.

L. Davido kronikos tekstas perpasakotas bent kelių autorių. Kasparas Hennenbergeris 1520 m. atlikto jaučio aukojimo nemini, tačiau nurodo kitą priežastį, dėl kurios žuvis pasitraukė nuo krantų. Ta priežastis, K. Hennenbergerio žiniomis, – „bedieviai, nedėkingi vaikėzai“, kurie „sukabino žuvis už uodegų ir plakė jas kalbėdami: jos neturėtų taip greitai vėl atplaukti“¹⁴. Perpasakodamas 1531 m. kiaulės aukojimą K. Hennenbergeris gerokai nutolo nuo pirminio šaltinio, sakydamas, kad, norėdami susigrąžinti žuvis, Dievo palaiminimo jie (šešių kaimų abiejų lyčių žmonės) „ieško klaidingai“: nusiperka dvylika statinių alaus ir paskerdę kiaulę „ją iškepa, ryja, girtauja septynias dienas“¹⁵. Neatiti-

¹⁰ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 289.

¹¹ Ten pat, 289.

¹² Ten pat, 289.

¹³ Ten pat, 290.

¹⁴ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 345. Panašu į silkės išvaymo apeigas prieš Velykas (žr.: Balys J. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis, 1993, 117; Dundulienė P. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis, 1991, 97). Šį veiksma Dainius Elertas linkęs vertinti kaip netinkamą aukojimo praktiką (Elertas D. 1520 m. ir 1531 m. aukojimai Pabėčiuose (*Pobeten*). Struktūrinis aspektas. *Jūrės marės lietuvininkų gyvenime*. Leidinio sudarytoja Audronė Kaukienė. Klaipėda, 1998, 15). Tačiau ši praktika (aukojimas, magija?), kaip matyti iš rašytinių šaltinių, buvo veiksminga, rezultatyvi.

¹⁵ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 345.

kimas (nutolimas) akivaizdžiai regimas: a) viena vertus, iki šešių kaimų sumažintas dalyvių skaičius, kita vertus, jis padidintas teigiant, kad dalyvauja abiejų lyčių žmonės; c) K. Hennenbergeris padidina suvartoto alaus kiekį nuo dviejų iki dvylikos statinių (leidžiamo suvartoti alaus kiekis per įvairias šventes Prūsijos valdžios griežtai reglamentuojamas, o nesilaikantieji nurodymų baudžiami pinigėmis ir „kengės“ bausmėmis); d) nurodoma orgijos trukmė – septynios dienos (vargu ar šešių kaimų bendruomenei septynioms dienoms būtų užtekę vienos kiaulės). K. Hennenbergeris, kaip žinome, buvo kunigas ir savo raštuose dažnai smerkė pagonybę, popiežininkystę, laikydamas tai „besaikiu velnišku išpuikimu“, „velnio apakinimu“, „velnio pranašumu“. Tokiame kontekste nestebina K. Hennenbergerio siekis aukojimo apeigą pavaizduoti kaip orgiją, kurios metu tik girtuokliuojama ir apsirijama, ir nurodyti, kad taip elgiasi visi kaimiečiai (ir vyrai, ir moterys). Panašiai, matyt, sekdamas K. Hennenbergeriu, elgiasi ir Celestinas Mislenta. Veikale „Vadovas po Prūsiją“ (1626 m.) jis trumpai persako šią istoriją pakartodamas, kad aukojimo puota trukusi „net septynetą dienų“; o alaus buvę suvartota „net dvylika statinių“¹⁶. C. Mislentos veikalas „Vadovas po Prūsiją“ turėjo formuoti viešąją nuomonę, jog lietuvių valstiečiams reikia griežtomis priemonėmis diegti ortodoksinę liuteronybę, tad nenuostabu, kad pagoniški aukojimai čia taip pat vaizduojami kaip baisi nuodėmė, pasileidimas ir nusikaltimas. Dėl šios priežasties žinios apie įvykdytą bausmę už stambeldžiavimą pakartotos dar dviejuose XVI a. raštuose – Karaliaučiaus valdžios pareigūnų 1531 m. protokole ir Johaneso Freibergo veikale „Apie sūduvius“ (1548 m.)¹⁷, o tai rodo, jog L. Davido aprašytieji aukojimai nėra pramanas.

Regis, kad šis realiai įvykęs bei dokumentuose fiksuotas faktas ilgainiui plito ir sakytiniu būdu kaip tautosakinis tekstas. Taip manyti leidžia XIX a. pirmojoje pusėje užrašytas ir publikuotas pasakojimas apie vyriausiąją žynį, vardu Baltinas Suplitas¹⁸. Nors rinkinio sudarytojai nurodo, kad sekama L. Davidu ir K. Hennenbergeriu, tačiau šis pasakojimas artimesnis L. Davido originalui nei K. Hennenbergerio perrašui.

Jonas Basanavičius, siekdamas parodyti, kad XVI a. prūsai dar tvirtai laikėsi senųjų papročių, perpasakoja L. Davido pavaizduotą aukojimo ritualą bemaž

¹⁶ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 3. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003, 33.

¹⁷ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 163, 197–198.

¹⁸ Pasakojimas išverstas į lietuvių kalbą (žr.: *Pamarių sakmės*. Sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, 187–188) naudojantis 1994 m. leidimu (*Die Volkssagen Ostpreußens, Litthausens und Westpreußens*. Gesammelt von W. A. J. von Tettau und J. D. H. Temme. Hildesheim–Zürich–New York: Georg Olms Verlag, 1994, 133–135).

nenutoldamas nuo pirminio šaltinio¹⁹. Panašiai elgiasi Mindaugas Bartninkas. Kalbėdamas apie vaidilų funkcijas Prūsijoje XVI a., iliustruoja savo pastebėjimus atkartodamas L. Davido kronikoje pateiktą informaciją²⁰. XX a. 8-ajame dešimtmetyje šis L. Davido aprašytas ritualas tapo Romualdo Granausko apysakos „Jaučio aukojimas“ pagrindu²¹.

Abu L. Davido aprašyti aukojimai, kaip jau pažymėta, gana informatyvūs (ypač lyginant su kitais aukojimo prie vandens ar į vandenį aprašymais). Žinoma ritualo vieta, pagrindinis aukotojas ir apeigos dalyviai, pati auka, jos dalys dievams ir apeigos dalyviams, aukojimo tikslai ir rezultatai (antruoju atveju – numanomi), pati ritualo eiga ir net valdžios požiūris į šias apeigas. Nežinomas iš esmės lieka tik vienas svarbus ritualo dėmuo – adresatas. Tiesa, L. Davidas šiame aukojimo ritualo apraše adresatą mini bent kelis kartus. Tas adresatas – dievai: „dievai buvo taip labai ant jų supykę“, „papjovęs jautį ir paaukojęs jį ant kranto dievams“, „jos dievų buvo nuo kranto nuvytos“, „jie būtų dėkingi dievams“, „nes dievai nori turėti paklusnius tarnus“. Tokią L. Davido nuorodą, remdamiesi jo paties ar kitų to paties laikotarpio autorių, aprašiusių tuo metu garbintus prūsų dievus, darbais, galime interpretuoti dvejai: a) aukojama trims aukščiausiems prūsų dievams (Patului, Perkūnui, Patrimpui; b) visiems prūsų dievams, išvardytiems „Sūduvių knygelėje“, 1530 m. Prūsijos Pamedės ir Sembos vyskupų sinodo nutarimuose, Jono Maleckio-Sandekio 1551 m. Jurgiu Sabinui rašytame laiške²².

Deja, tai tik prielaida. Galbūt daugiau į šį klausimą galėtų padėti atsakyti kitų aukojimo prie vandens ar į vandenį aprašų analizė. Kadangi duomenys apie likusius aštuonis tokios rūšies aukojimus itin fragmentiški, patogumo ir informatyvumo dėlei juos pateiksime lentelėje, nurodydami čia ir jau aptartą L. Davido pavyzdį.

¹⁹ Basanavičius J. *Rinktiniai raštai*. Parengė D. Krištopaitė. Vilnius: Vaga, 1970, 179–181.

²⁰ Bartninkas M. *Senovės lietuviai. Religija ir mitiniai vaizdiniai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993, 173–174.

²¹ Granauskas R. *Duonos valgytojai*. Vilnius: Vaga, 1975, 5–46. Tiesa, Juozas Jurginis linkęs manyti, kad šis literatūros kūrinys parašytas remiantis 1351 m. Kęstučio priesaika ir jos metu atliktu jaučio aukojimu (žr.: Jurginis J. *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1976, 47–49; apie Kęstučio atliktą ritualą plačiau žr.: Balsys R. Maldos į senuosius lietuvių ir prūsų dievus XIV–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose. *Tautosakos darbai XXXV*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, 250–252), tačiau apysakos turinys ir atskiros jos detalės akivaizdžiai sietinos būtent su šiuo L. Davido aprašu.

²² Žr.: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 143–144, 160, 208.

1 lentelė

Aukojimai prie vandens ir į vandenį

Šaltinis, metai, šaltinio pobūdis	Adresatas	Auka ir aukojimo būdas	Tikslas
L. Davidas (1583 m.); duomenys autentiški	Prūsų dievai	Juodas jautis (kaulai ir viduriai sudegimami, mėsa suvalgoma)	Kad priešo laivai nuplauktų
L. Davidas (1583 m.); duomenys autentiški	Prūsų dievai	Juoda kiaulė (spėniai sumetami į jūrą, mėsa suvalgoma)	Kad žuvis grįžtų į pakrantę
M. Strijkovskis (1582 m.); duomenys autentiški	Upinis (upių dievas)	Balti paršiukai	Kad vanduo skaidrus tekėtų ²³
Vilniaus kolegijos jėzuitų ataskaita (1600 m.); duomenys autentiški	Upė (upės dievas?)	Višta (aukojama ant upės kranto)	Permaldauti upę (upės dievą?) ²⁴
Vilniaus kolegijos jėzuitų ataskaita (1600 m.); duomenys autentiški	?	Ožiukas (nupjovę galvą ir kojas, kūną įmeta į ežerą)	Dėkojama už sėkmingą gimdymą ²⁵
Vilniaus kolegijos jėzuitų ataskaita (1605 m.); duomenys autentiški	Nosolas (<i>Nosolum</i>)	Ožys (jo kraujas išpilamas į upę)	Kad duotų gerą derlių ²⁶

²³ „Upinis dievas turėjo savo galioj upes, jam aukodavo baltus paršiukus, kad vanduo skaidrus tekėtų“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 546).

²⁴ „Kitas kasmet ant upės kranto aukodavo vištą, nes kadaise, pereidamas šią upę, patyrė didelį pavojų; šita auka jis stengiasi permaldauti upę ir susigrąžinti jos palankumą“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 628). Panašus atvejis užfiksuotas dar ir XVIII a. pirmojoje pusėje. Tiesa, pagoniškieji tikėjimai čia jau susipynę su krikščioniškaisiais. Jėzuito Kazimiero Ginkevičiaus 1725 m. ataskaitoje rašoma: „Vienas prastas žmogelis iš Vabalninko (*Vobolnicensi*) pavieto nesigėdijo viešai garsinti demoną, vardu „Ponas Drukėlis“ (*Pan Drukiel*), sakydamas, kad kiekvienas, kuris tik šauksis jo drauge su Dievu, pavojingiausiose vietose per upes labai lengvai ir be jokio pavojaus persikels“ (Lebedys J. *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*. Vilnius: Mokslo, 1976, 213).

²⁵ „Kai kurie, kai tik gimsta vaikas, prie ežero nuveda ožiuką; ten nupjovę galvą ir kojas, kūną įmeta į ežerą“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 628).

²⁶ „Kiti dievui, vardu Nozolas (*Nosolum*), aukoja ožį ir jo kraują išpila į upę, kad tas dievas duotų gerą javų derlių“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 631).

Šaltinis, metai, šaltinio pobūdis	Adresatas	Auka ir aukojimo būdas	Tikslas
Lenkijos jėzuitų istorija (1619 m.)	Nuosetas (<i>Nuosetas</i>)	Ėriukas, ožka arba jautis (atvedami prie upės)	Kad javai geri būtų ²⁷
Sūduvių knygelė (apie 1520–1530 m.)	Bardaitis (<i>Bardoayts, Bardoaiths, Bar-doayths, Gordoatayts, Bardotays, Bartoaitais, Perdoytus</i>)	Virta žuvis	Tikisi laimės gaudydami žuvis ²⁸
M. Strijkovskis (1582 m.); duomenys autentiški	Lietuvonis (<i>Lituwanis</i>) – lietaus dievas	Įvairių spalvų vištos – baltos, juodos, raibos ir kitokios	Kad duotų lietaus ²⁹
J. Lasickis (1582 m.); duomenys autentiški	Kirnis – paežerėje augančių vyšnių dievas	Papjauti gaidžiai	Nori jį (Kirnį) permaldauti ³⁰

Nepaisant lentelėje pateiktų šaltinių informacijos fragmentiškumo, įvertinus bei palyginus visus aukojimo prie vandens ir į vandenį aprašus, galima suformuluoti bent keletą išvalgų: 1) tokį aukojimo būdą praktikavo ir lietuvių, ir prūsų gentys; 2) aukojama ne vienam, o skirtingiems dievams (tiesa, bemaž visais atvejais nėra aišku, kokiems konkrečiai); 3) įvairuoja aukos turinys (juodas jautis, juoda kiaulė, balti paršiukai, ožiukas, kuris nors iš pasirinktų gyvulių, vištos, gaidžiai); 4) siekiama pačių įvairiausių tikslų (kad priešo laivai nuplauktų, kad žuvys grįžtų į pakrantę, kad vanduo skaidrus tekėtų, kad geras būtų derlius, dėkojama

²⁷ Teigiama, kad pasėlių prievaizdui (*Nuosetas*) „aukotas ėriukas ar ožka, arba jautis, gausaus pagonių būrio atsivestas į lauką arba prie upės“, o Gausinančiąją Deivę (*Aukie*), „bičių spietimąsi ir jų triušą paskatinančią, palankią darydavo baltos ožkos arba baltos vištos auka“. Ališauskas V. Dievai po Lietuvos dangumi, 1619 metai... (vienos dėlionės gabalėliai). *Naujasis Židinys-Aidai*, nr. 2, 2012, 101–102). Didelė tikimybė, kad šis šaltinis yra kompiliuotas iš Vilniaus jėzuitų kolegijos metinių ataskaitų.

²⁸ „Šis dievas garbinamas tik tų, kurie žvejoja jūroje <...>. Jie daug tikisi iš aukojimo dievui šventės. Jie parūpina daug žuvies, daug priverda, ryja, o dalį maisto nugabena į slaptą vietą ir, jei pamato, kad maistas bent kiek paliestas, jie mano, kad tai suvalgė dievai, ir tikisi laimės gaudydami žuvis“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 149).

²⁹ „Lietuvonis (*Lituwanis*), kuris lietuvių duoda; jam aukodavo įvairių spalvų vištas – baltas, juodas, raibas, ir kitokias“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 546). Deja, šaltinyje nieko nepasakyta apie aukojimo būdą.

³⁰ „Kirnis globoja prie paežerėje stovinčios tvirtovės augančias vyšnias. Norėdami jį permaldauti, jie papjautus gaidžius sumeta tarp vyšnių ir prismaigsto ten degančių vaškinių žvakių“ (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001, 594).

už sėkmingą gimdymą, siekiama permaldauti dievybę); 5) aukojama iš esmės prie visų Lietuvos ir Prūsijos teritorijoje esamų vandens telkinių rūšių – prie jūros (į jūrą), ežero (į ežerą), prie upės (į upę); 6) iš analizuotų aukojimo aprašymų galima numanyti, kad konkretus vandens telkinys greičiausiai pasirenkamas dėl dviejų priežasčių: a) konkretus vandens telkinys pasirenkamas sąmoningai dėl aukojimo metu siekiamo tikslo (pvz., jūros pakrantė, dalis aukojamo gyvūno metama į jūrą; upė); b) vandens telkinys suvokiamas kaip mediumas (yra tos bendruomenės sakralaus kraštovaizdžio dalis – šventvietė), per kurį aukos pasiekia dievus; 7) įvairuoja aukos dievams pateikimo / aukos su dievais pasidalijimo proporcijos: a) aukojamas visas gyvūnas; b) aukojama tam tikra jo dalis.

Suformuluotos išvalgos, kaip regime, nerodo jokio dėsningumo. Ir tai neturėtų stebinti. Visi aukojimo atvejai fiksuoti XVI a. – XVII a. pradžios šaltiniuose. Keltina hipotezė, jog aukojimo vietų, tikslų, pačių aukų ir kt. įvairovė – pagoniškos lietuvių ir prūsų religijos destruktijos rezultatas.

Literatūra

- Ališauskas 2012 – Vytautas Ališauskas. Dievai po Lietuvos dangumi, 1619 metai... (vienos dėlionės gabalėliai). *Naujasis Židinys-Aidai*, nr. 2.
- Balsys 1993 – Jonas Balsys. *Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*. Vilnius: Mintis.
- Balsys 2008 – Rimantas Balsys. Maldos į senuosius lietuvių ir prūsų dievus XIV–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose. *Tautosakos darbai XXXV*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Balsys 2010 – Rimantas Balsys. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Balsys 2014 – Rimantas Balsys. Ožys baltų pasaulėjautoje: nuo aukos aukščiausiems dievams iki velnio gyvulio. *Gimtasai kraštas. Praeities ir dabarties kultūros metraštis*, nr. 7. Kaunas: Žiemgalos leidykla.
- Balsys 2015 – Rimantas Balsys. Pagoniškieji lietuvių ir prūsų aukojimai. *Gimtasai kraštas. Praeities ir dabarties kultūros metraštis*, nr. 8. Kaunas: Žiemgalos leidykla.
- Bartninkas 1993 – Mindaugas Bartninkas. *Senovės lietuvių. Religija ir mitiniai vaizdiniai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Basanavičius 1970 – Jonas Basanavičius. *Rinktiniai raštai*. Parengė D. Krištopaitė. Vilnius: Vaga.
- Baltų 1996 – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Baltų 2001 – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Baltų 2003 – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 3. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Beresnevičius 2004 – Gintaras Beresnevičius. *Lietuvių religija ir mitologija. Sisteminė studija*. Vilnius: Tyto alba.
- Būgienė 1999 – Lina Būgienė. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose, tikėjimuose. *Tautosakos darbai XI (XVIII)*.
- Dundulienė 1991 – Pranė Dundulienė. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis.
- Elertas 1998 – Dainius Elertas. 1520 m. ir 1531 m. aukojimai Pabėčiuose (*Pobeten*). Struktūrinis aspektas. *Jūrės marės lietuvininkų gyvenime*. Leidinio sudarytoja Audronė Kaukienė. Klaipėda, 1998.

- Jurginis 1976 – Juozas Jurginis. *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje*. Vilnius: Mintis.
- Granauskas 1975 – Romualdas Granauskas. *Duonos valgytojai*. Vilnius: Vaga.
- Pamarių 2010 – *Pamarių sakmės*. Sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Lebedys 1976 – Jurgis Lebedys. *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*. Vilnius: Mokslas.
- Slaviūnas 1947 – Zenonas Slaviūnas. *Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. Senoji lietuviška knyga: pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti*. Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla.
- Šilas, Sambora 1990 – Vytautas Šilas, Henrikas Sambora. *Mažosios Lietuvos kultūros pėdsakai Kaliningrado srityje*. Vilnius: Mintis.
- Tettau, Temme 1994 – *Die Volkssagen Ostpreußens, Litthausens und Westpreußens*. Gesammelt von W. A. J. von Tettau und J. D. H. Temme. Hildesheim–Zürich–New York: Georg Olms Verlag.

Rimantas Balsys

LITHUANIAN AND PRUSSIAN PAGAN SACRIFICES IN AND BY WATER

Summary

The method of sacrifice in (casting into water, submerging) and next to water at first glance might seem self-explanatory if only because the Lithuanian and Prussian tribes, according to information from 16th and 17th century sources, worshiped a large group of water deities, but many water spirits and guardians of bodies of water known from folklore recorded in the 19th and 20th centuries also demanded a sacrifice constantly or at a specific time. But are sacrifices next to bodies of water and by submerging the offering always made exclusively in association with the adoration of water deities and mythical beings?

In total only ten examples of this sort of sacrifice are recorded in the written sources from the 16th and 17th centuries. There are two in L. David's chronicle, three in the annual reports of the Jesuits of Vilnius, one sacrifice ritual report by M. Strijkovskis and one by the History of the Jesuits of Poland. Three more descriptions can be partially assigned to this type of sacrifice: J. Lasicki's portrayal of a sacrifice by a lake to the god Kirnis, a sacrifice to the rain god Lituwanis known from Strijkovskis and sacrifices made to the god of sailors Bardaitis described in the Book of the Sūduvians.

Comparing and assessing all of the descriptions of sacrifices next to and in water, several general conclusions can be made: 1) this method of sacrifice was practiced by both Lithuanian and Prussian tribes; 2) these sacrifices were made to different gods rather than a single one (although in almost all cases it's not clear which ones specifically); 3) the actual offering differed (a black bull, a black pig, white piglets, a goat kid, an animal from among select livestock, hens, roosters); 4) diverse intentions sought (to repel the enemy's ship, for the fish to

return, for clean flowing water, for a good harvest, in gratitude for a successful birth, to accrue the goodwill of the deity and predispose him to one's purpose); 5) sacrifices were made at essentially all types of bodies of water in Prussia and Lithuania, including at or in the sea, at or in a lake, at or in a river; 6) from the sources examined one has the idea the choice of specific body of water was made for two reasons: a) the body of water was intentionally chosen for the goal sought during the ritual (e.g., the sea shore, river); b) the body of water was part of the sacred landscape of that community (a sacred site); 7) the proportion of the sacrifice given or shared with the gods varied: a) the entire animal was sacrificed; b) only a part of it was offered.